

Kicsi Sándor András

Gombászó állatok

A magyarban, mint sok más nyelvben, számos népi gombanév állatnév-elemet tartalmaz, a magyarban állatnév + *-gomba* utótag szerkezetű (*csirkegomba, galambgomba, medvegomba, nyúlgomba, őzgomba, rókagomba, tyúkgomba, ülügomba* stb.). (Bizonyos népi gombanevek eredetileg állati testrészt jelölő szók: *őzlábgomba, kakastaréj, csirkeláb, ülühát* stb.) Ezen elnevezések háttere azonban ritka esetben az illető állatok gombafogyasztása (például *disznógomba, kecskegomba, szarvasgomba*). Az alábbiakban az általam hozzáférhető néprajzi forrásokat tekintem át, azokat, amelyek gombászó állatokra vonatkoznak.

A pásztorok körében általános tapasztalat, hogy a szarvasmarha, a juh, a kecske és a disznó kedvvel fogyaszt bizonyos gombákat. A tudományos szakirodalomban rámutattak, hogy számos vadállat gombakedvelő, ráadásul kerülnek a mérges gombákat, igaz, a gombamérgekkel szemben is ellenállóbbak. Ilyen állatok között szokás említeni a szarvasokat, az őzet, a vaddisznót, a borzot, a mókust, a hörcsögöt, az ürgét, a sünt, s a gombafogyasztó csigákat, rovarokat (Kalmár 1982: 202–3). A gombák némelyike méregként is használatos, s erre utal például a légyölő galóca (*Amanita muscaria*) tudományos neve és népi *légygomba* elnevezése (Péntek & Szabó 1985: 307, Zsigmond 2009). Szórványos adatok vannak a gombával való mérgezéses vadászatról és halászátról.

A szarvas által ténylegesen kedvelt, föld alatt található, idomított disznókkal és kutyákkal keresett gombafajokra vonatkozó *szarvasgomba* elnevezés hátteréről, az illető állat által kedvelt voltáról többen is megemlékeztek (Wasson & Wasson 1957: 166–184, Gregor 1973: 44–46, Soltész 2005: 44). A szarvasgombát az őzek, a szarvasok, a vaddisznók, a mókusok eszik, de nem csupán a vadállatok, a disznók, a kecskék és a juhok is fogyasztják. A *szarvasgomba* elnevezés azonban népi elnevezésként elsősorban egészen más gombát jelöl, mégpedig az ágas-bogas testű, a szarvas agancsára emlékeztető korallgombákat (*Ramaria* spp.), s valószínűleg szláv tükörszó a magyarban (Gregor 1973: 44–46, Kiss 1976: 163–4, ÚMTsz 5: 70). Érdekes, hogy a magyarban a tipikus gombaneveket képviselő állatnév előtagú, *-gomba* utótagú szerkezetek jelentős része szláv tükörszó. Ezt sikerült már az 1970-es években kimutatni a *csibegomba, csirkegomba, nyúlgomba, nyulica, rókagomba, szarvasgomba, tyúkgomba* elnevezésekről (Gregor 1973, Kiss 1976). Mindenesetre az állatnév + *-gomba* utótagú összetételek legalább három főbb típusa különíthető el: a hasonlóság révén adottak, az ellenszenvet kifejezők (*békagomba, kígyógomba* stb.) és az illető állat gombafogyasztására utalók.

A gombászó állatokról érdekes ifjabb és idősebb Sántha Tibor közlése: „A gombászók körében több tévhit ma is él. Úgy vélik, hogy a csigának előérzete van és ezért nem eszi meg a bolondgombát. Így, ha csigarágott vagy nyűves (férges) a gomba, akkor nyugodtan le lehet szedni. Ha a *havasi gyík* (foltos szalamandra) az ehető gombát megmássza, akkor az is mérges lesz a

teste kisugárzásától. (...) Többen megfigyelték, hogy a háziállatok közül a juh, a tehén, de különösen a kecske, ha megeszi a keserűgombát, akkor elapad a teje, mert annak legalább a felét veszi el. A vadállatok közül az őz és a szarvas a laskagombát kedveli” (Sántha & Sántha 2003: 128). Mindenesetre a gombákkal kapcsolatos leggyakoribb hiedelmek egyike a gomba ehetőségének, minőségének eldöntésére az úgynevezett csigateszt, mely szerint a csigarágta gomba mindenképpen jó (Oldal 2007: 132).

A békát és a gombát az európai hagyományban, a múltban úgy kapcsolták össze, hogy úgy vélték: a mérgező varangyok, akik szívesen húzódnak a gombák kalapja alá, vagy ülnek a gombára, átadják a gombának a mérgezőséget. A magyarság körében inkább az az elterjedt hiedelem, „hogy a gomba nem jó, ha a gyík, kígyó megmássa” (Zsigmond 2009: 17). Monor környékén úgy tartották, hogy „a jó gomba is mérgező hatású, kiütések támadnak tőle az ember testén, ha sokáig áll a tövén, ha valami mérges pók, féreg megmássa, vagy a *hamuszínű erdeji béka léhugyozza*” (Borzsák 1937: 453). A Wasson házaspár, Valentina Pavlovna Wasson és R. Gordon Wasson az etnomikológiát (népi gombaismeretet) megalapozó művükben hosszú fejezeteket szenteltek az angol *toadstool* '(bolond)gomba' és a *toad* 'varangy' kifejezések, valamint a gombák és varangyok egyes kultúrákban megőrtént összekapcsolása magyarázatának (Wasson & Wasson 1957: 66–111).

Gombászó állat a népi vallásosságot képviselő, úgynevezett *Parasztbiblia* történetei között is megjelenik. Az egyik eredetmagyarázó történet, melyet Bartók Jenő közölt 1885-ben a Szatmár megyei Patóházáról, a következő: „Kezdetben, mikor az Isten a világot mögteremtette, a macska ötte a szilvát, a kutya is a gombát. Egy darab idő múlva mind a ketten mögunták, és cserélni akartak. »Jó – azt mondja a kutya –, én cserélek, de ha hozzá mersz nyúlni a szilvához, azon egybe megöllek!« »De én meg kikaparom a szemedet, ha az enyémhez nyúlsz!« – mondja a macska. Így cseréltek űk, s egyikőjük se mer attul az időtől fogva a másikéhoz nyúlni. A macska megeszi a gombát még nyersen is, de a szilvához nem mer nyúlni. A kutya hasonlóképpen” (Lammel & Nagy 1985: 47).

Egy, a kezdetleges anyagi kultúrájú népek szellemi életét bemutató könyv említi a gombászó mókusok figyelését az evenkik (tunguzok) körében (Anyiszimov 1981: 34). A nemcsak biológus rendszerezőként, de néprajzusként is jelentős Carl von Linné megfigyelése szerint a lappok hagyományos mókuscspadájuknál csaléteknek galambgombát használtak (1977: 58, 327). Mexikó egyes vidékein, a maják körében 'mókuskenyér' bizonyos vargányafélék (*Boletus* spp., *Suillus* spp.) elnevezése, s e fajok fogyaszthatóságának kritériuma, hogy a mókus is eszi őket (Ramírez-Terrazo 2009). Ugyancsak Mexikóban, bizonyos vidékeken, egyes galambgombák (*Russula* spp.) – legalábbis vélt – mérgezőségének kritériuma, hogy a kígyók megpihennek, alszanak alattuk.

Az etnomikológiai (népi gombaismereti) szakirodalomban a gombászó mókusok mellett különösen jelentős a gombászó rénszarvasok toposza. Sveta Yamin-Pasternak Csukcsföld és Alaszka népi gombaismeretét jellemezte, a korábbi leírásokhoz képest meglepő újdonságokat regisztrálva (2007). Különösen érdekes a csukcsok körében végzett gyűjtése, akik az utóbbi évtizedekben váltak elszánt mikofóbokból (gombakerülőkből) viszonylag mikofilekké (gombakedvelőkké). Ennek oka, hogy felhagytak a légyölő galóca (*Amanita muscaria*) bódítószerként

való fogyasztásával, s a posztszovjet ínségkorszakban orosz hatásra ráfanyalodtak a gombaevésre. Ők anyanyelvükön mindössze négy gombanevet használnak: *pongpong* 'gomba', *wapaq* 'légyölő galóca' (amelynek bódítószerként való fogyasztását a korábbi szakirodalom részletezte, például Wasson & Wasson 1957), *lgepongpong* 'igazi gomba', azaz a pöfetegek, amelyek fogyasztásának lehetett némi előzménye az orosz hatás előtt, és *gorapongpong* 'rénszarvas-gomba', azaz a kalapos gombák, a légyölő galóca kivételével, mivel az orosz hatás előtt a csukcsok a gombát a rénszarvasok eledelének tekintették (Yamin-Pasternak 2007: 72–74). A rénszarvas megjelenése átfogó gombanevben alighanem szintén a légyölő galócának köszönhető: ezen állat ette e gombafajt, s friss húsát állítólag a csukcsok bódítószerként fogyasztották. A két lexikalizált csukcs gombanevet – *pongpong* és *wapaq* – a Wasson házaspár is említette, utóbbinak 'bálnacsontból készült vadásznyárs' eredeti jelentést tulajdonítva (Wasson & Wasson 1957: 139). Yamin-Pasternak további adalékként a karibu (észak-amerikai rénszarvas) gombafogyasztását említette, továbbá azt, hogy mexikói és szibériai adatok egyaránt azt mutatják, hogy a szarvasmarha válogat a gombák között, s kifejezetten az ízletes vargányát (*Boletus edulis*) kedveli (2007: 72).

Carolus Clusius nehezen értelmezhető magyarországi gombáskönyvében (*Codex Clusii*, 1601) írt egy gombafajról, amelyet *Collybia distorta* (csavarttönkű fülőke) néven azonosítanak: „Igen közel ahhoz az időponthoz, mint az előző [gomba], terem a veszélyes gombák tizennyolcadik faja, erdőben bukkanna fel, és a németek *Kueling*-nek nevezik, mivel a tehének előszeretettel keresik.” A gomba magyar nevének a *Vargánya* szót adja meg (cclxxxij–cclxxxij, Genus XVIII., Soltész 2005: 22).

Elképzelhető, hogy a szarvasmarha vargányafogyasztása a háttere a *tehén-gomba* gombanevnek, amely Kalotaszegen egyaránt lehet 'vargánya (*Boletus*)' és 'légyölő galóca' jelentésű (Péntek & Szabó 1985: 307), Rábagyarmaton (Vas megye) 'a vargányához hasonló, de vékonyabb szárú, nem ehető gombafajta' (ÚMTsz 5: 325). A tehéngomba Zsigmond Győző gyűjtései szerint 'ízletes vargánya' Verespatakon, 'szemcsésnyelű fenyőtinóru' Visken (2009: 116, 141). Ide kapcsolható gombaelnevezés még például a *vargánya* szinonimája, a *tinóru* (< *tinóorrú*) is (Gregor 1973: 29–30).

Hivatkozások

- Anyiszimov, A. F.: *Az ősközösségi társadalom szellemi élete*. Fordította Kis János, Bp., Kossuth, 1981.
- Borzsák Endre: „Pákászat Monoron és környékén”. *Ethnographia* – Népélet 48(1937)4: 450–454.
- Gregor Ferenc: *Magyar népi gombanevek*. Bp., Akadémiai, 1973. (Nyelvtudományi Értekezések 80.)
- Kalmár Zoltán: *A gombák világa*. Bp., Gondolat, 1982.
- Kiss Lajos: *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban*. Bp., Akadémiai, 1976. (Nyelvtudományi Értekezések 92.)
- Lammel Annamária & Nagy Ilona: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Bp., Gondolat, 1985.

- Linné, Carl von: *Lappländische Reise und andere Schriften*.
Übersetzung von H. C. Artman et al. Hrsg. von Sieglinde
Mierau. Leipzig, Philipp Reclam jun. 1977.
- Oldal Krisztina: „Nagygombákkal kapcsolatos hiedelmek”.
Mikológiai Közlemények 46(2007)1: 127–134.
- Péntek János & Szabó Attila: *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Bukarest, Kriterion, 1985.
- Ramírez-Terrazo, Amaranta: *Estudio etnomicológico comparativo entre dos comunidades aledañas al Parque Nacional Lagunas de Montebello, Chiapas*. Tesis de licenciatura. México, UNAM, 2009.
- Sántha Tibor & id. Sántha Tibor: „Gelence népi gombaismerete (Háromszék, Erdély)”. Mikológiai Közlemények 42(2003)123–142.
- Soltész Tünde: *A Clusius-kódex magyar gombaneveinek nyelvészeti szempontú vizsgálata*. Szakdolgozat. Debrecen, Debreceni Egyetem Btk., 2005.
- ÚMTsz. B. Lőrinczy Éva, szerk.: *Új magyar tájszótár*. Bp., Akadémiai 1: A–D 1979, 2: E–J 1988, 3: K–M 1992, 4: N–S 2002, 5: Sz–Zs 2010.
- Wasson, Valentina Pavlovna & R. Gordon Wasson: *Mushrooms, Russia, and History 1–2*. New York, Pantheon, 1957.
- Yamin-Pasternak, Sveta: *How the Devils Went Deaf: Ethnomycology, Cuisine, and Perception of Landscape in the Russian North*. Doktori (PhD) disszertáció. Fairbanks, Alaska, University of Alaska, 2007.
- Zsigmond Győző: *Gomba és hagyomány. Etnomikológiai tanulmányok*. Sepsiszentgyörgy, LKG, Bp., Pont, 2009.

